

8. Баштанник В. Регламентация захисту людини у системі права ЄС // Право України. – 2006. – № 9. – С. 58.
9. Посельський В. Європейський Союз: Інституційні основи європейської інтеграції. – К.: Смолоскип, 2002. – С. 81.
10. П'ятницький В. Європейський Союз: Основи політики, інституційного устрою та права. – К.: Заповіт, 2006. – С. 73-75.
11. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні / Під ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчука. – К.: Юрид. думка, 2007. – С. 200.
12. Топорнин Б.Н. Европейское право. – М.: Юристъ, 1998. – С. 437-439.
13. Конституция Европейского Союза. Договор, устанавливающий Конституцию для Европы / Под ред. С.Ю. Кашкина. – М.: Инфра-М, 2005. – 622 с.
14. Кашкин С.Ю. Введение в право Европейского Союза. – М.: Эксимо, 2006. – С. 266-270.
15. Унификация международного частного права в рамках Европейского Союза // Журн. зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2007. – № 1. – С. 99.

УДК 340.12:342.5:342.7

В.О. Корнієнко

ДЕРЖАВНА ВЛАДА ТА ПРАВА ЛЮДИНИ У ПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВЗАЄМОВІДНОСИН

Права людини, покладені в основу моделі правової держави, є основним критерієм гуманістичного виміру державної влади. Забезпечення прав і свобод людини і громадянина є показником легітимності, авторитетності, доцільності державної влади. У процесі становлення України як правової держави ця проблема набуває особливої актуальності.

У суспільній свідомості правова держава означає такий тип держави, влада якої заснована на праві, їм обмежується і через неї реалізується. Але таке уявлення, хоча і вірне за сутністю, недостатньо для адекватного розуміння феномена правової держави, що становить собою складну, багатофакторну систему.

У понятті правової держави можна виділити два головних елементи: свободу людини, найбільш повне забезпечення її прав; та обмеження правом державної влади. У зв'язку з цим окреслимо мету нашої статті – визначити ознаки взаємозв'язку прав і свобод людини і громадянина та державної влади.

У загальнофілософському сенсі свобода може бути визначена як здатність людини діяти у відповідності із своїми інтересами, спираючись на об'єктивну необхідність. У правовій державі щодо людини слід створювати умови для її юридичної свободи, зробити життєспроможним своєрідний механізм правового стимулювання, в основі якого лежить принцип «дозволено усе, що не заборонене законом».

Людина, як автономний суб'єкт, вільна розпоряджатися своїми силами, здібностями, майном, совістю. Право ж, будучи формою і мірою свободи, повинно максимально розсунути межі можливостей особистості, насамперед в економіці, сфері упровадження науково-технічного прогресу у виробництво тощо. Не випадково в Україні прийнято цілий пакет економічних законів,

що присвячені власності, землі, податковій системі, приватизації державних підприємств і т.ін., що фіксують багатоманітність форм власності, відкривають простір для ініціативи людей, дають можливість відчутти себе господарем, власником.

Найкращу базу для відміни застарілих правогоальмівних факторів створює Конституція України 1996 року, яка встановлює, що «кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей» [1, ст. 23]. Суспільно-правові аспекти особистості втілюються у формулі «права людини», які є фундаментальними у тому сенсі, що покликані забезпечувати первинні передумови гідного людського існування та лежать в основі конкретних й багатоманітних суб'єктивних прав особистості. Права людини як головна ланка стимулювання правового режиму для індивіда є джерелом постійного відтворення його ініціативи, заповзятливості, інструментом саморозвитку громадянського суспільства. У сучасний період проблеми прав людини виходять на міжнародний міждержавний рівень, що підтверджує правомірність їх пріоритету над проблемами держави, свідчить про їх загальнонаціональний характер. Вони дедалі більш стають точкою відліку в національних правових системах, правовому регулюванні.

Права людини та правова держава, без сумніву, характеризуються загальними закономірностями виникнення та функціонування, бо існувати і діяти вони можуть тільки у зв'язку між собою. Обидва феномени мають у своїй основі право, хоча його роль для них неоднакова, незважаючи на існуючі точки зіткнення. Це свідчить про те, що об'єднуючою ланкою між людиною і державою повинно виступати саме право, а відносини між ними повинні бути дійсно правовими. Саме у зв'язку, в обмеженні правом держави і полягає сутність правової держави. Право тут виступає як антипод свавілля і як бар'єр на його шляху. Оскільки державна влада (особливо, і головним чином, влада виконавча) має схильність вироджуватися у різні зловживання, для неї необхідні надійні правові рамки, що обмежують і стримують такі негативи, які зводять заслін її необґрунтованому і незаконному перевищенню, нехтуванню правами людини.

Правові обмеження необхідні для того, щоб недоліки владної особи не перетворилися на пороки державної влади. Ось чому можна сказати, що правом обмежуються не власне керуючі впливи з боку державних структур на особистість, а лише необґрунтовані і протиправні зацмелення інтересів громадян. Тобто право, обмежуючи владу, оберігає її від саморуйнування.

Тому в умовах демократії право міняється місцями з державою – так стверджується його верховенство. Верховенство закону звичайно трактується як верховенство закону в системі нормативно-правових актів. Однак цей принцип повинен розумітися більш широко – як підпорядкованість закону і всім нормативним актам та всіх актів реалізації права (застосування, дотримання, виконання і використання). Тільки в цих умовах принцип верховенства закону стає універсальним, пронизуючим всі суспільні відносини [2, с. 17].

Отже, правова держава – це організація політичної влади, що створює умови для найбільш повного забезпечення прав і свобод людини і громадянина, а також

для найбільш послідовного зв'язування за допомогою права державної влади з метою недопущення зловживань.

Із визначення правової держави можна виділити два головні принципи (дві сторони, сутності) правової держави: 1) найбільш повне забезпечення прав і свобод людини і громадянина (змістовна сторона); 2) найбільш послідовний зв'язок за допомогою права політичної влади, формування для державних структур правового обмеження (формально-юридична сторона) [3, с. 4].

Перший принцип знайшов конституційне закріплення у ст. Конституції України, де проголошується, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1, ч. 1 ст. 3]. Правова держава повинна послідовно виконувати своє головне призначення – гарантувати кожному громадянину можливість усебічного розвитку особистості. Йдеться про таку систему соціальних дій, за якою права людини і громадянина є первинними, природними, у той же час як можливість відправлення функцій державної влади є вторинною, похідною.

Політичною і правовою наукою нині визнається система громадянських (особистих), політичних, економічних, соціальних і культурних прав особистості, що містяться у Загальній декларації прав людини 1948 р. та інших міжнародних актах.

Другий принцип втілюється у життя із використанням, насамперед, таких засобів і методів:

1. Обмежують державну владу самі права і свободи людини і громадянина (тобто реальне існування першого принципу). Права людини покладені в основу системи «стримувань і противаг», правового обмеження для держави, не допускаючи тим самим зайвого регулюючого вторгнення останнього до приватного життя. «Індивідуальні права становлять одну рису: вони обмежують права держави, держава повинна утримуватися від втручання у відомі сфери, надаючи відомий простір особистій діяльності» [4, с. 83].

Потрібно зрозуміти, що держава сама себе ніколи не обмежить (як б вона не була), обмежити владу може тільки інша влада. Тобто владу держави можна обмежити, насамперед, правами людини і громадянина, що виступають своєрідним проявом влади особистості, волею громадянського суспільства, що складають головну частину права взагалі.

Тільки усвідомлення необхідності ініціативної поведінки у правовій сфері, підвищення юридичної і політичної культури зможе стати справжньою гарантією пріоритету прав людини і громадянина як вищої цінності над правами держави. Кожний індивід повинен боротися за свої права, відстоювати справедливість, бо правова держава – це не стільки результат, скільки процес. Результат не досягається автоматично, раз і назавжди. Цей рівень правового життя необхідно систематично підтримувати, відвойовувати у безправ'я. Адже «кожен, хто захищає своє право, той у вузьких межах захищає право взагалі» [5, с. 115].

2. Серед правообмежуючих заходів особливе місце займає проблема розподілу влад. Її головна вимога, яку висунули Дж. Локк і Ш. Монтеск'є у період

боротьби буржуазії з феодалізмом, полягала в тому, що для ствердження політичної свободи, забезпечення законності й усунення зловживань владою з боку будь-якої соціальної групи, установи чи окремої особи необхідно розділити державну владу на законодавчу (що обрана народом і покликана виробляти стратегію розвитку суспільства шляхом прийняття законів), виконавчу (що призначається представницьким органом і займається реалізацією даних законів і оперативно-господарської діяльності) і судову (що виступає гарантом поновлення порушених прав, справедливого покарання винних).

Причому кожна з них є самостійною і взаємопідтримуючою одна одну, кожна повинна здійснювати свої функції шляхом особливої системи органів і в специфічних формах.

Система «стримувань і противаг», встановлена в Конституції, законах, становить сукупність правових обмежень щодо конкретної державної влади: законодавчої, виконавчої, судової.

Так, стосовно законодавчої влади використовується доволі жорстка юридична процедура законодавчого процесу, яка регламентує основні його стадії, порядок здійснення: законодавчу ініціативу, обговорення законопроекту, прийняття закону, його опублікування. У системі противаг важливу роль покликаний відігравати президент, який має право застосовувати право вето при поспішних рішеннях законодавця, призначати за необхідності дострокові вибори. Діяльність Конституційного Суду також можна розглядати як право стримуючої міри, бо він має право блокувати усі антиконституційні акти. Законодавець у своїх діях обмежується часовими рамками, самими принципами права, конституцією, іншими юридичними і демократичними нормами та інститутами.

Щодо виконавчої влади використовуються обмеження відомчої нормотворчості і делегованого законодавства. Сюди ж можна віднести встановлені у законі певні строки президентської влади, вотум недовіри уряду, імпічмент, заборону відповідальних працівників виконавчих органів обиратися до складу законодавчих структур, займатися комерційною діяльністю.

Для судової влади є свої правостримуючі засоби, встановлені у Конституції, процесуальному законодавстві, виражені в його гарантіях, принципах: презумпції невинності, праві на захист, рівності перед законом і судом, гласності і змагальності процесу тощо.

Також фіксуються правообмеження, що забороняють здійснювати функції, які належать за законом іншому органу. Діяльність державних структур повинна обмежуватися їх компетенцією, що засновується на принципі «дозволено те, що прямо дозволено законом». У цьому разі виникає вимога закріпити в праві те, що породжено життям і визнано в якості, якщо не позитивного, то хоча б неминучого [6, с. 569].

3. Також до способів обмеження політичної влади можна віднести верховенство закону і його панування у суспільному житті. У правовій державі закон, прийнятий верховним органом влади при суворому дотриманні усіх конституційних процедур, не може бути відмінено, змінено чи призупинено актами виконавчої влади. Закон приймається або народом, або депутатами,

що є представниками народу і виражають відповідно суспільні інтереси на відміну від інструкцій і наказів, що приймаються міністерствами і відомствами у своїх вузько галузевих чи корпоративних інтересах. Тому при розходженні відомчих розпоряджень із законом повинен діяти останній як такий, що володіє вищою юридичною силою.

4. Взаємна відповідальність держави і особистості – ще один засіб обмеження політичної влади. І. Кант сформулював цю ідею так: кожен громадянин повинен володіти тією ж можливістю щодо того, що має владу, до точного і безумовного виконання закону, що й такий, що має владу щодо громадянина [7, с. 205-206].

В умовах правової держави особа і владний суб'єкт (як представник держави) повинні виступати як рівноправні партнери, що уклали своєрідну угоду про співробітництво і відповідальність. Цей незвичний спосіб обмеження політичної влади, що виражає морально-юридичні засади у відносинах між державою як носієм політичної влади і громадянином як учасником її здійснення. Встановлюючи у законодавчій формі свободу суспільства й особистості, сама держава не вільна від обмежень у власних рішеннях та діях. За допомогою закону вона повинна брати на себе зобов'язання, що забезпечують справедливість і рівність у своїх відносинах із громадянином, громадськими організаціями, іншими державами. «Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1, ч. 2 ст. 3].

Підкорюючись праву, державні органи не можуть порушувати його приписи і несуть відповідальність за порушення чи невиконання цих обов'язків. Обов'язковість закону для державної влади забезпечується системою гарантій, які виключають адміністративне свавілля. До них належать: а) відповідальність уряду перед представницькими органами; б) дисциплінарна, цивільно-правова або кримінальна відповідальність посадових осіб держави будь-якого рівня за порушення прав і свобод конкретних осіб, за перевищення влади, зловживання службовим становищем та ін.; в) імпічмент тощо. Формами контролю з боку громадськості за виконанням зобов'язань державних структур могли б стати референдуми, звіти депутатів перед виборцями і т.ін.

На тих самих правових засадах будується і відповідальність особи перед державою. Особа погоджується на певні обмеження та зобов'язується підкорятися загальним встановленням держави. Застосування державного примусу повинно носити правовий характер, не порушуючи міри свободи особи, відповідати тяжкості вчиненого правопорушення.

Таким чином, відносини між державою і особою повинні будуватися на основі взаємної відповідальності. Такі засоби і методи обмеження державної влади можуть розглядатися у вигляді самостійних принципів, таких, що будь-яким чином розвивалися, й таких, що конкретизують другий основний принцип – послідовне пов'язування за допомогою права державної влади.

Існують також й інші принципи, що тією чи іншою мірою впливають з вищевказаних та створюють для них забезпечуюче тло. Це – високий рівень правосвідомості та правової культури; наявність громадянського суспільства та здійснення

контролю з його боку за виконанням законів усіма суб'єктами права тощо. За своєю сутністю усі принципи правової держави є тими обмеженнями, що, насамкінець, укріплюють позицію законної та легітимної влади.

Ідея правової держави є ідеєю самоврядування громадянського суспільства та держави, що припускає руйнування монополії держави на владу з одночасною зміною співвідношення свободи держави і суспільства на користь останнього та окремої особи. Дана правова держава створює умови для того, щоб громадяни сприймали себе господарями, активними учасниками управління справами суспільства, навчилися підсилювати позитивні та знижувати негативні властивості державності.

В умовах правової держави право (як формальна система) може виступати у низці випадків і як гальмівний фактор соціально цінних дій держави, які не дозволяють іноді оперативно досягати певних позитивних цілей благовидними засобами. Наприклад, розділяючи владу і створюючи багаточисельні обмеження для неї, ми тим самим об'єктивно зв'язуємо її активність, ініціативу, маневреність, пропонуємо тяжкі пошуки згоди, прийняття компромісних рішень. Іншими словами, до тенет правових обмежень потрапляють не тільки «погані вчинки» держави, але й «добрі».

Правова держава в умовах поділу влад у низці випадків не може сконцентрувати необхідну енергію для вирішення великих проблем. Ця енергія розбивається системою «стримувань та противаг». Сила влади не виявляється повною мірою і тоді, коли вона необхідна. Це – неминуче зло, що примушує суспільство розплачуватися за подібний життеустрій.

Правова держава становить організацію, що історично склалася, і діяльність державної влади, за якій сама держава, усі соціальні групи, окремих індивід знаходяться в однокерованому відношенні до права. Право виступає засобом взаємозв'язку держави, суспільства та індивіда і припускає, що усі правові акти відповідають основному закону держави – Конституції.

Таким чином, першою ознакою правової держави є верховенство закону в усіх сферах суспільного життя. Закон встановлює права та обов'язки усіх учасників суспільних відносин. В законах обов'язково враховуються тенденції соціального розвитку, вимоги рівності і справедливості, захищаються моральні цінності суспільства. У цьому сенсі закон має соціальний характер, а не є результатом свавілля держави. Другою ознакою правової держави служать гарантії прав особистості, реальні можливості її вільного розвитку. Реалізація цих гарантій в ідеалі забезпечується у процесі здійснення принципів невтручання держави у справи громадянського суспільства. Держава зобов'язана створювати умови для реалізації прав особистості: право на освіту, соціальне забезпечення, судовий захист, власність. Третьою ознакою є взаємна відповідальність держави і особистості. Держава і індивід рівною мірою несуть відповідальність за свої дії перед законом. Правовий характер взаємної відповідальності держави і особистості обумовлений тим, що, підкоряючись праву, держава і громадяни не можуть порушувати його приписи і несуть відповідальність за порушення узятих на себе обов'язків. Четверта ознака – принцип реального розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову.

Підсумовуючи, слід зазначити, що кожен крок у напрямі вирішення вищевказаних проблем стане запорукою того, що держава (в особі державних органів та, зокрема, законодавця) відчуватиме себе зв'язаною правами людини, а державна влада, будучи правовою, застосовуватиме силу та державні засоби для забезпечення цих прав.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141.
2. Вовчок О.В. Законність як основний принцип правової держави // Від громадянського суспільства до правової держави: Матеріали I Міжнародної наук.-практ. конф. – Х., ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2006. – 487 с. – (С. 15 – 22).
3. Политическая институционализация общества // Мировая экономика и международные отношения. – 1998. – № 2. – С. 3-4.
4. Шелестов Ю.И. К вопросу о генезисе концепции правового государства // Вестник Моск. ун-та. Сер. 12. Политические науки. – 1997. – № 2. – С. 82-89.
5. Иеринг Р. Борьба за право. – СПб., 1995. – 232 с.
6. Кузнецов С.С. Міжнародно-політичний контекст легітимності державної влади // Визначальні тенденції генезису державності і права: Зб. наук. пр. міжнар. наук.-практ. конф. «Треті Прибузькі юридичні читання» / За ред. В.І. Терентьєва, О.В. Козаченка. – Миколаїв: Іліон, 2007. – 732 с. – (С. 568-569).
7. Кант И. Метафизические начала учения о праве // Соч. Т. 4, ч. II. – М., 1965. – 344 с.

УДК 340.116:316.42

Х. Бехруз

ПРАВОВОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Современный этап развития цивилизации обусловлен взаимосвязанностью и взаимозависимостью всех сфер жизни общества. Вышеназванные процессы отражают сущность глобализации, которая является распространенным понятием в современном лексиконе не только политиков, экономистов, но и экологов, правоведов и др. Этот процесс усиливает также взаимозависимость народов, государств, общественных институтов и движений, отдельных индивидуумов, проживающих и существующих в рамках различных цивилизаций. Процессам взаимосвязанности и взаимопроникновения способствует множество факторов, в частности новые условия, в рамках которых проживает человечество, создающие реальные предпосылки для совместной его деятельности, действующие за рамками национальных государств, социокультурных пространств, религиозных убеждений.

Общим в различных концепциях глобализации является то, что ее объясняют как современную форму интернационализации хозяйственной жизни. Так Г. Фишер глобализацию мирохозяйственных отношений рассматривает: во-первых, как охват мирового хозяйства и международных экономических отношений в единое целое; во-вторых, как взаимосвязь и взаимозависимость всех сфер